

КАТЕГОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДСТАВЛЕННЯ КОНЦЕПТУ СУПЕРНИЦТВО ЗАСОБАМИ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена дослідженню способів осмислення суперництва як явища, взаємодії, процесу й властивості, представлених одиницями сучасної англійської мови. Інваріантно-варіантна структура семантичного змісту концепту СУПЕРНИЦТВО впорядковує його категоріальні, класифікаційні та диференційні ознаки, а також лексичні одиниці, що його об'єктивують.

Серед сучасних напрямів мовознавства одне з пріоритетних місць займає когнітивна лінгвістика, в якій вивчення мови передбачає розуміння не лише її сутності, а й механізмів пізнання навколишньої дійсності. Установленню глибинних закономірностей взаємодії структур людської свідомості з формами її вербалізації сприяє аналіз семантичної структури номінативних одиниць (М. М. Болдирев, О. С. Кубрякова, Дж. Лакофф, А. Е. Левицький, М. М. Полужин, З. Д. Попова, Й. А. Стернін, Дж. Р. Тейлор). Номінативні можливості мовної картини світу реалізують насамперед лексичні одиниці, які підлягають концептуальному аналізу для досягнення мети лінгвокогнітивного дослідження – реконструкції змісту концепту СУПЕРНИЦТВО.

Структура концепту є необхідною умовою його існування і входження в концептосферу. Вона зумовлена його змістом – сукупністю когнітивних ознак (КО), які відображають окремі властивості осмисленого предмету або явища. Структура концепту включає компоненти різної когнітивної природи і описується як перерахування КО, що належать кожному з них. Таким чином, аналізу підлягає одночасно зміст і структура концепту [1: 15, 81], представлені у значенні номінативних одиниць. Метою дослідження є виокремлення категоріальних ознак лексичних одиниць сучасної англійської мови на позначення суперництва – іменників (188), прикметників (78) і дієслів (157).

Утворенню концепту передують когнітивні процеси концептуалізації й категоризації. *Концептуалізація* – це процес пізнавальної діяльності людини, який полягає в осмисленні, впорядкуванні й структуруванні інформації, що надходить по різноманітних каналах до людини [2: 93; 3: 47]. Головна роль, яку концепти відіграють у мисленні – *категоризація* [4: 16; 5: 27]. Без процесу категоризації неможливий жоден акт пізнання чи мовлення [6: 144]. Він є у вузькому значенні підведенням явища, об'єкта, процесу тощо під певну рубрику досвіду, категорію [2: 42; 4: 16; 5: 66; 7: 739]. У широкому розумінні – це процес виділення самих категорій шляхом членування зовнішнього й внутрішнього світу людини згідно з сутнісними характеристиками його буття; це результат класифікаційної діяльності [2: 42]. Створення типового образу і формування прототипу відбувається завдяки категоризації [8: 97].

У категоріальній структурі змістовні ознаки досліджуваного концепту організовані за ступенем їхнього узагальнення, абстракції та становлять поняття суперництва. Поняттєвий рівень [9: 186] є центральною ділянкою змістовної структури концепту, оскільки відображає об'єктивні, колективні знання про позначуване. Поняття виступають раціонально осмисленими концептами [10: 302] і в основному співпадають у членів соціуму, не дивлячись на індивідуальні інтереси кожної людини і особливості її мислення. Система понять не відбиває всі знання, якими володіє індивід, а лише – один із рівнів його організації, що представлене у найбільш узагальненому й абстрагованому вигляді [11: 208-209]. За посередництвом прототипу, який кореспондує з поняттям – типовими ознаками, здійснюється референція концепту [8: 95; 12: 16; 13: 37]. Перший етап процесу номінації – формування поняття про предмет як представника цілого класу в результаті номінативного ходу, який призводить до номінативної тактики (вербалізації інформації) і стратегії (використання обраної лексичної одиниці у висловленні) [14: 31]. Семантична організація когнітивних ознак (КО) концепту суперництво структурована за принципом прототипу. Ядро, яке представлено словами з корнем *-rival-*, вміщує КО, виокремлені внаслідок концептуального аналізу цих одиниць. Навколо ядра розміщуються синоніми лексем *rival / rivalry*, а отже, – додаткові КО, не активовані ядерними лексемами. Отже, поняття як мисленнева категорія високого порядку виходить за межі простого узагальненого образу і викриває найбільш суттєві ознаки предмета у всій складності їхніх взаємозв'язків і взаємозалежностей.

Категоріальна структура не притаманна образно-асоціативній та ціннісній складовим концепту (терміни В. І. Карасика), оскільки останні представлені переважно фразеологічними одиницями, які групуються не за лексико-граматичними класами слів (частинами мови), а за тематичним принципом. Тематичні ж угруповання представляють лексичну категоризацію, яка не є тотожною мовній категоризації [15: 10].

Лексичні одиниці, які об'єктивують концепт СУПЕРНИЦТВО, належать різним частинам мови. Останні є лексико-граматичними класами слів, або лексико-граматичними мовними категоріями. Вони демонструють взаємозалежність онтологічних і гносеологічних категорій, тобто буття і свідомості. Цей взаємозв'язок забезпечує мовну репрезентацію знань про природні об'єкти, категорії та концептуальні структури, що їх відображають, а також про категоризацію природних для мови об'єктів – слів. Адже концептуальний простір мови багатовимірний: вона слугує засобом збереження й передачі інформації про світ, а також знання мовних значень і категорій. Лексико-граматичні класи є засобом проєкції навколишнього світу у свідомості мовців, створюючи ментальну модель [15: 9-14]. У частинах мови відображаються основні мисленнєві категорії людської свідомості [16: 11; 17: 154], розкриваються способи концептуалізації світу. Структурні й змістовні когнітивні характеристики лягають в основу формування мовних значень і категорій [15: 11-12]. Субстанції, дії та властивості є основними поняттями, представленими в категоріальній семантиці номінативних одиниць [17: 192].

Структура лексико-граматичних категорій, які корелюють з частинами мови, є в дослідженні інваріантно-варіантна. Вона є логічною, або гносеологічною класифікацією, що передбачає рух від вищого рівня до нижчого. Інваріантами слугують найбільш загальні, суттєві характеристики [15: 14], які впорядковують не лише варіантні КО, а й мовні одиниці, що позначають концепт [1: 90-91].

У ролі найзагальніших характеристик концепту, які є основою формування лексико-граматичних категорій, тобто інваріантом, виступають категоріальні ознаки, вербалізовані імпліцитними категоріальними семами: *явище, взаємодія, процес і властивість*. У якості варіанту виступають класифікаційні КО, які відображають певний аспект, параметр категоризації відповідного об'єкту або явища та узагальнюють однорідні диференційні КО в структурі концепту. Класифікаційні характеристики є спільними для ряду концептів і представлені у значенні лексичних одиниць родовими семами. Диференційні КО, актуалізовані видовими семантичними компонентами, усвідомлюються людиною і відображаються в структурі відповідного концепту як окремі елементи його змісту. Виявлені диференційні характеристики інтерпретуються як об'єктивація певних класифікаційних ознак. Виокремлення КО дає можливість встановити особливості концептуалізації денотата концепту [1: 148] (див. Таблиця 1).

Таблиця 1.

Категоріальна структура концепту СУПЕРНИЦТВО

Елементи структури	Інваріант	Варіант	Інваріант	Варіант
Лексико-граматичний клас з архісемою	Категоріальна КО	Класифікаційна КО		Диференційна КО
'rivalry'	явище	1) ситуація 2) відчуття		1) характеристики особи / характеристики дій; 2) ядерні (у семантиці архілексем) / навколоядерні (у семантиці синонімів архілексем rival / rivalry)
'rival'	взаємодія	Безпосередні учасники дій: агенси		
'rival'	процес	3) дії учасника 4) стан прояву властивостей учасника		
'rival'	властивість	5) характеристика учасника 6) характеристика дій 7) характеристика ситуації		

Так, у семантиці класу лексичних одиниць з архісемою 'rivalry', які вербалізують концепт СУПЕРНИЦТВО, відбита категоріальна ознака "*явище*". У ролі її варіантів виступають класифікаційні КО "ситуація" і "відчуття", а диференційні КО об'єднуються в групи: "характеристика учасника" і "характеристика дій". Остання ознака є релевантною, оскільки іменники зберігають значення дії [18: 50].

Серед найменувань явища суперництва лексема *rivalry* є основним представником у сучасній англійській мові: *'rivalry is a situation or feeling of active and continuous competition for the same single goal between two or more people of the same standard striving to win in the same field from equaling, approaching equality or outdoing someone in some qualities, abilities, objects that only one can possess'* [19: 1422; 20: 1076; 21: 859]. Родові семи 'situation', 'feeling' представляють класифікаційні КО концепту СУПЕРНИЦТВО "ситуація" і "відчуття". Назви ситуації, наприклад, *scramble – a motorcycle race over rough ground* [19: 1470; 20: 1115] та *meeting – sports competition or a set of horse or dog racing for a common purpose as worship* [19: 1027; 20: 772] різняться ознакою дії "засіб": *meeting* ('horse, dog'), *scramble* ('motorcycle'). Назви відчуття поділяються на позначення ворожості, злості (*hostility – unfriendliness, ill disposition, enmity, anger* (ЛСВ₁) [19: 138]), заздрості (*envy – desire to possess the same*

[19: 418; 21: 316]) та радості, задоволення (*enjoyment* – *the feeling of pleasure you get from having or doing something, or something you enjoy doing* (ЛСВ₁) [19: 518]).

Такі розряди слів, як іменники, субстантивні прикметники, герундії у якості імен речей [22: 96] уособлюють когнітивну категорію предметності [23: 8] й іменують концепт як сутність [24: 126]. У значенні одиниць з архісемою '*rival*' втілена категоріальна ознака "*взаємодія*". Взаємодія можлива за умови існування як мінімум двох її учасників. Їхні мовні позначення відображають численні аспекти соціальних відносин, що реалізуються в людській діяльності, і відносяться до категорії імен діяча, прототиповим фокусом якої розглядається агенс [25: 240, 243]. Тому варіантною характеристикою, представленою цими лексемами, є класифікаційна КО концепту СУПЕРНИЦТВО "безпосередні учасники дій: агенси". Її представляють родові семи '*someone*', '*one*', '*person*' тощо.

Семантична ознака, яка корелює з ознакою діяча, об'єднує семантику особи дій і самих дій. Тому диференційні КО, виокремлені на базі видових сем, діляться на дві групи: 1) ті, що характеризують безпосереднього учасника дій або суперника, і корелюють зі статичними семантичними ознаками; 2) ті, що конкретизують дії учасника і співставляються з динамічними семантичними ознаками. Так, семами '*aggressive*', '*energetic*' і КО "якісна характеристика учасників" – *агресивно заповзятливий, пішучий, енергійний* об'єднані лексичні одиниці: *belligerent* – *one who is aggressive, assertive, hostile, or combative* [19: 126; 20: 112]; *dynamo* – *a forceful energetic individual* (ЛСВ₂) [19: 491; 20: 389]; *enemy* – *one that is hostile seeking to injure, overthrow or confound an opponent* [19: 516]; *fireeater* – *a person who displays very militant or aggressive partisanship* (ЛСВ₂) [20: 471]; *foe* – *an enemy, adversary* [19: 620]; *go-getter* – *an aggressively enterprising, determined, energetic person who is likely to be successful* [19: 696; 20: 537]. Лексема *enemy* протиставляється іншим одиницям ряду диференційною видовою семою, яка об'єктивує КО концепту суперництво "стратегічна мета дій".

Інваріантною, категоріальною ознакою лексичних одиниць з архісемою '*rival*' є "*процес*". В основі дієслівної семантики лежить вираження статичних і динамічних властивостей об'єкту [26: 22]. Варіантними класифікаційними КО концепту СУПЕРНИЦТВО є "дії учасників" (*attack* – *to take initiative in a struggle against an enemy using violence* (ЛСВ₂) [19: 81; 20: 79]; *dispute* – *to struggle trying to get control of something or win something* (ЛСВ₃) [19: 452; 20: 362]) і "стан прояву якостей учасника" (*top* – *to be the most successful* (ЛСВ₂) [19: 1752]; *outdo* – *to be better or more successful than someone else at doing something* [19: 1167; 21: 712]).

Оскільки прикметник виражає граматичне значення якості чи властивості як ознаку певного предмету [27: 160] – образ дії, відношення, приналежність класу [28: 11], схильність до чогось [29: 267], то у семантиці одиниць з архісемою '*rival*' міститься імпліцитна сема, яка корелює з категоріальною ознакою "*властивість*". Її варіантами є класифікаційні КО "характеристика учасника" (*vicious* – *dangerously aggressive, marked by violence or ferocity, may directly oppose* (ЛСВ₄) [20: 1393]; *assertive* – *dominating, allowing no denial or opposition, behaving in a confident way* [19: 76; 21: 56]) і "характеристика дій" (*challenging* – *arousing competitive interest, thought* [19: 246; 20: 205]; *capitious* – *calculated to confuse, entrap, or entangle in argument* (ЛСВ₂) [20: 184]).

Таким чином, до досліджуваної групи іменників входять найменування взаємодії та явища суперництва, прикметники позначають властивості учасників і їхніх дій, дієслова представлені позначеннями процесу. Лексеми з категоріальною когнітивною ознакою "явище" позначають ситуацію і відчуття суперництва, "взаємодія" – безпосередніх учасників дії; "властивість" – характеристики учасників, їхніх дій, ситуації суперництва; "процес" – дії і стан суперників. Поділ лексичних одиниць, що об'єктивують концепт СУПЕРНИЦТВО у сучасній англійській мові, на лексико-граматичні класи за категоріальними ознаками розкриває способи концептуалізації суперництва: як явища, взаємодії, процесу, властивості. Перспективним є дослідження семантичних відносин у межах виокремлених класів слів сучасної англійської мови на позначення суперництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Попова З. Д., Стернин И. А. Семантико-когнитивный анализ языка. – Воронеж: Истоки, 2006. – 226 с.
2. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: МГУ, 1996. – 246 с.
3. Nuyts J. Aspects of a Cognitive-pragmatic Theory of Language: on cognition, functionalism and grammar. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1992. – 401 p.
4. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1996. – 102 с.
5. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии. – Тамбов: ТГУ, 2000. – 123 с.
6. Лакофф Дж. Когнитивная семантика: Пер. с англ. // Язык и интеллект. – М.: Наука, 1995. – С. 143-184.
7. Гнаповская Л. В. Фреймовая репрезентация знаний в прототипической ситуации "Наречение ребенка именем" (на материале английских личных имен) // Вісник КДЛУ: Проблеми лексичної семантики та семантики тексту. Сер. Філологія. – К.: КДЛУ, 1998. – Вип. 6. – С. 15-31.
8. Rehder B. Categorization as Causal Reasoning // Cognitive Science. – 2003. – Vol. 27, № 5. – P. 709-748.

9. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 284 с.
  10. Карасик В. И. Здравый смысл как лингвокультурный концепт // Концептуальное пространство языка: Сб. науч. трудов. посвящ. юбилею проф. Н. Н. Болдырева. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2005. – С. 184-203.
  11. Шарандин А. Л. Словарь как отражение категоризации // Концептуальное пространство языка: Сб. науч. трудов. посвящ. юбилею проф. Н. Н. Болдырева. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2005. – С. 302-309.
  12. Левицкий А. Э. Лингвокогнитивные трудности кодирования / декодирования вербализованной информации в процессе общения // Проблемы вербализации концептов в семантике языка и текста: Мат-лы Междунар. симпозиума: в 2 ч. – Волгоград: Перемена, 2003. – Ч. 1. Научные статьи. – С. 207-213.
  13. Йокояма О. Когнитивная модель дискурса и русский порядок слов. – М.: Языки славянской культуры, 2005. – 420 с.
  14. Левицкий А. Э. Основные этапы номинативной деятельности индивида // Номинация и дискурс: Матер. докл. Междунар. науч. конф. – Минск: МГЛУ, 2006. – Ч. 1. – С. 31-32.
  15. Болдырев Н. Н. Языковые категории как формат знания // Вопросы когнитивной лингвистики. – Тамбов: ТГУ им. Г. Р. Державина, 2006. – № 2 (008). – С. 5-22.
  16. Берестнев Г. И. О когнитивном подходе к частям речи // Языковая категоризация (части речи, словообразование, теория номинации): Матер. круглого стола, посвященного юбилею Е. С. Кубряковой. – М.: ИЯ РАН, 1997. – С. 10-16.
  17. Левицкий А. Э. Функциональные подходы к классификации единиц современного английского языка. – К.: "АСА", 1998. – 362 с.
  18. Данилов К. В. Англо-американские правовые концепты *crime* и *punishment* в лингвокультурном освещении. – Саратов: Научная книга, 2005. – 128 с.
  19. Longman Dictionary of Contemporary English / Ed. by D. Summers. – Harlow: Pearson Education Limited, 2003. – 1949 p.
  20. Merriam-Webster's Collegiate Dictionary / Ed. by F. C. Mish. – Springfield: Merriam Webster, 2003. – 1622 p.
  21. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language / Ed. by B. S. Cayne. – Danbury: Lexicon Publications, 1993. – 1167p.
  22. Никитин М. В. Лексическое значение в слове и словосочетании. – Владимир: Изд-во ВГПИ, 1974. – 218 с.
  23. Потапова О. Т. Когнітивно-семантичні аспекти метафоризованих лексико-фразеологічних номінацій неправди та обману в сучасній англійській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Харківськ. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2004. – 20 с.
  24. Илюхина Н. А. О понятии "концепт" в проекции на лексико-семантическую систему: номинация и моделирование // Проблемы вербализации концептов в семантике языка и текста: Мат-лы Междунар. симпозиума: в 2 ч. – Волгоград: Перемена, 2003. – Ч. 1. Научные статьи. – С. 123-129.
  25. Позднякова Е. М. Таксономическая категоризация глагола и концепт "активное начало" в категории имени деятеля // Концептуальное пространство языка: Сб. науч. трудов. посвящ. юбилею проф. Н. Н. Болдырева. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2005. – С. 239-257.
  26. Єфремова Н. В. Семантичні та функціональні особливості синонімічних опозицій англійських дієслів: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – Луцьк, 2000. – 220 с.
  27. Маслов Ю. С. Введение в языкознание. – М.: Высшая школа, 1997. – 272 с.
  28. Вердиева З. И. Семантические поля в современном английском языке. – М.: Высшая школа, 1986. – 120 с.
  29. Басыров Ш. Р. Типология глаголов с рефлексивным комплексом в индоевропейских языках. – Донецк: ДонНУ, 2004. – 333 с.
- Матеріал надійшов до редакції 05.03. 2009 р.

Савчук И. И. Категориальные особенности представления концепта СОПЕРНИЧЕСТВО в современном английском языке.

Статья посвящена исследованию способов осмысления соперничества как явления, взаимодействия, процесса и свойства, представленных единицами современного английского языка. Инвариантно-вариантная структура семантического содержания концепта СОПЕРНИЧЕСТВО систематизирует его категориальные, классифицирующие и дифференцирующие признаки, а также объективирующие его лексические единицы.

Savchuk I. I. Category Peculiarities of Representing the Concept RIVALRY in Contemporary English.

The article focuses on ways of rivalry conceptualization: it can be viewed as a phenomenon, interaction, process and quality verbalized by language units belonging to various lexico-grammatical classes of words. The invariant-variant structure of the semantic content of the concept under analyses classifies not only its categorial, classifying and differentiating features, but also lexemes representing it in Modern English.